

Fast Woven: Propaganda during the First World War. Copyright, 11 August 2001 // www.firstworldwar.com. 11. Dulles John F. Challenge and response in United States policy // Foreign Affairs. – 1957. – Vol. 36., №1. 12. George Washington's Farewell Address, September 17, 1796 // Morris, Richard B. Basic documents in American history. – Princeton: Van Nostard co., 1965. 13. Monroe Doctrine, December 2, 1823 // Morris, Richard B. Basic documents in American history. – Princeton: Van Nostard co., 1965. 14. Page Smith. America Enters the World: a people's history of the progressive era and World War I. – Harmondsworth: Penguin books, 1991. Vol. 7. 15. President Woodrow Wilson's 14 Points, January 8, 1918 // Morris, Richard B. Basic documents in American history. – Princeton: Van Nostard co., 1965. 16. President Woodrow Wilson Proclamation to the

American People on 15 April 1917 // Source Records of the Great War, Vol. V, ed. Charles F. Horne, National Alumni 1923 // www.firstworldwar.com. 17. Seymour Charles. Woodrow Wilson in perspective // Foreign Affairs. – 1956. – Vol.34., №2. 18. Thomas Jefferson's First Inaugural, March 4, 1801 // Morris, Richard B. Basic documents in American history. – Princeton: Van Nostard co., 1965. 19. Varga E. Anglo-American rivalry and partnership // Foreign Affairs. – 1947. – Vol.25., №4. 20. Williams William Appleman The Contours of American History. – Cleveland, World Pub.Co. – 1961. 21. Wilson's War message, April 2, 1917 // Morris, Richard B. Basic documents in American history. – Princeton: Van Nostard co., 1965.

Надійшла до редколегії 12.10.08

М. Сайчук, асп.

АДМІНІСТРАЦІЯ ПРЕЗИДЕНТА США Р.РЕЙГАНА І ГАЗОПРОВІД ЗАХІДНИЙ СИБІР – ЄВРОПА

В статті досліджено формування позиції адміністрації президента Рональда Рейгана щодо проекту радянського трансконтинентального газопроводу Уренгой – Помари – Ужгород та заходи, вжиті для зриву цього будівництва. Зважаючи на велике політичне значення, яке надавали у США цьому газопроводу, проаналізовані результати американської політики щодо цього проекту.

The article deals with the issue of forming of the R.Reagan's administration approaches as to the Soviet transcontinental gas pipeline project Urengoy – Pomary – Uzhgorod and the efforts to disrupt this construction. Considering the great political significance in the USA the outcomes of the American policy towards this project are analyzed.

Тема закінчення Холодної війни нерозривно пов'язана з проблемами розпаду СРСР, тому викликає значну зацікавленість дослідників. Цим подіям передувала спалах радянсько-американського протистояння у 1-й половині 1980-х рр., котрий прямо пов'язаний з діяльністю адміністрації президента США Рональда Рейгана, яка цілеспрямовано втілювала в життя низку своїх програмних документів, де викладалися різні аспекти зовнішньополітичної стратегії американської влади. Історики, політологи та публіцисти називають ці документи узагальнюючим терміном "доктрина Рейгана". Вона означала політику глобального стримування СРСР у поєднанні з цілеспрямованими діями по підризу його внутрішньої стабільності, економічного потенціалу та військової потуги.

Взагалі термін "доктрина Рейгана" належить неоконсервативному журналісту Ч.Краутхаммеру, який так назвав свою замітку в часопису "Time" про секретну політику Рейгана щодо підтримки антикомуністичних опозиційних рухів у "Третьюму світі". [17; с. 54] Однак Краутхаммер звужував своє розуміння цієї зовнішньополітичної концепції тільки таємним втручанням адміністрації Рейгана до війн в Афганістані, Нікарагуа, Анголі та Кампучії. Насправді ж стратегія Рейгана була значно ширшою, хоча Краутхаммер навесні 1985 р., звичайно, не міг про це знати. Тим не менше, саме Краутхаммер залишається винахідником цього терміну, котрий отримав широкий вжиток серед політиків та істориків. Про це свідчить офіційний біограф Рейгана Луї Кеннон, одночасно уточнюючи, що в жодній з понад двох сотень директив Ради Національної Безпеки США, підписаних Рейганом, такий термін не вживається. [10; с. 372]

Виходячи з цього, дослідники розуміють під умовною назвою "доктрина Рейгана" всі стратегічні документи, підписані президентом Рейганом, де визначаються концептуальні засади зовнішньої політики США. В практичній площині адміністрація Рейгана відокремлювала три цілі: стримування СРСР, сприяння демократичним змінам в радянському суспільстві та досягнення угод, які відповідають інтересам США. Вони конкретизувалися в різноманітних рішеннях, що деталізували шляхи досягнення цих цілей. Зокрема, стримування СРСР відбувалося такими шляхами.

По-перше, це обмеження політичного впливу СРСР в країнах "Третьюму світу" шляхом надання військової та фінансової підтримки непримиримим рухам опору в

країнах, де вони існували (Афганістан, Нікарагуа, Ефіопія, Ангола, Кампучія, Лаос та інші).

По-друге, це обмеження політичного впливу СРСР у країнах Східної Європи шляхом надання політичної та фінансової підтримки антикомуністичним організаціям та рухам.

По-третє, це стримування СРСР шляхом досягнення військової переваги над його збройними силами завдяки новій гонці озброєнь та загостренню міжблокового протистояння в Європі.

По-четверте, це стримування СРСР шляхом дестабілізації його економіки завдяки нанесенню "ударів" по слабких місцях радянського народногосподарського комплексу. Такими "ударами" вважалися обмеження і загальне подорожчання західних кредитів для СРСР, припинення радянського доступу до сучасних західних технологій, перешкоджання проектам експортування з СРСР природного газу на Захід, провокування перевитрат ресурсів у СРСР на економічні проекти, доозброєння та підтримку союзників.

У тій частині економічного блоку "доктрини Рейгана", де йдеться про заходи з обмеження доступу СРСР до технологій, необхідних для розвитку радянського паливно-енергетичного комплексу (ПЕК), а також валютних надходжень СРСР від експорту його енергоносіїв, ми можемо говорити про існування окремого енергетичного аспекту "доктрини Рейгана". Його відокремлення в самостійний напрям американської зовнішньої політики часів Рейгана було спричинено тією винятковою роллю, яку відіграв ПЕК у радянській економіці. Зокрема, тим, що він виступав головним джерелом валютних надходжень до СРСР. Символом стратегії адміністрації Рейгана у цій сфері стала її протидія проекту газопроводу Уренгой – Помари – Ужгород – Західна Європа. Він більше відомий на Заході як газопровід Західний Сибір – Європа.

Винятково важливе для радянської економіки значення ПЕК взагалі, і нафтогазової промисловості зокрема, було підкреслено американськими аналітиками ще в 1977 р. Тоді ЦРУ надало оцінку, згідно якої видобуток нафти в СРСР досяг свого максимуму і в середині 1980-х рр. слід очікувати на його спад. Також ЦРУ чітко ідентифікувало наявність зв'язку між радянським видобутком нафти і експортом відповідних технологій та обладнання з США. Йшлося про широкий спектр предметів експорту від бурових доліт до складного обладнання для сейсмічної розвідки. Заборона на цей экс-

порт означала б істотні ускладнення для роботи нафтової промисловості СРСР. [24; с. 238] Однак вже тоді існувало чітке розуміння, що передбаченого розвалу радянського нафтопрому не відбудеться. І центр уваги в США поступово змістився від нафти до газової промисловості, а особливо до проекту газопроводу Західний Сибір – Європа, будівництво котрого забезпечувалося європейським кредитним фінансуванням і поставками обладнання. [25; с. 30]

Від самого початку ідея цього газопроводу викликала значне занепокоєння членів Конгресу США з огляду на потенційну небезпеку зростання залежності Західної Європи від радянського природного газу та можливостей СРСР отримати завдяки газопроводу значні прибутки у вільно конвертованій валюті. [25; с. 30] Однак президент Картер не вживав заходів проти цього проекту на етапі його підготовки, хоча 29 вересня 1979 р. і був прийнятий новий закон про регулювання експорту ("Export Administration Act"), який був вагомим важелем зовнішньополітичного впливу США завдяки можливості обмежити або заборонити будь-який експорт американських технологій та обладнання цивільного призначення. Ситуація кардинально змінилася в грудні 1979 р. внаслідок введення радянських військ до Афганістану. Президент Картер вдався до серії жорстких заходів: програми переозброєння США, ембарго на поставки низки товарів до СРСР, згорання радянсько-американського співробітництва та ін. Важливою частиною ембарго була заборона на поставки до СРСР обладнання і технологій для нафтогазової промисловості. Згодом ці заходи Картера стали важливими складовими "доктрини Рейгана", проте сприйняла їх адміністрація нового президента далеко не одразу.

Новопризначений директор ЦРУ Вільям Кейсі звернув увагу на проект газопроводу Західний Сибір – Європа і на початку травня 1981 р. на зустрічі з міністром оборони Каспаром Вайнбергером дійшов згоди щодо необхідності зриву цього проекту. "Ми насправді вважали, що повинні зупинити здійснення проекту або хоча б затримати його, – згадував Вайнбергер. – Інакше він дав би їм стратегічну перевагу й великий притік коштів". [8; с. 91] З'єднана позиція цих двох потужних відомств у порівнянні з особистим впливом Кейсі та Вайнбергера на Рейгана, котрі були поряд з ним у критичні моменти виборчої кампанії, ініціювали появу теми газопроводу Західний Сибір – Європа у зовнішній політиці нової президентської адміністрації.

Загальна негативна позиція щодо газопроводу формувалася через оцінку можливого зростання прибутків СРСР та його впливу на країни Західної Європи. Але єдиної думки про необхідні дії не було. Картерівське ембарго піддавалося критиці через його непродуктивність, спричинену бажанням Картера продемонструвати жорсткий характер і таким чином покращити свої позиції напередодні президентських виборів у США. 24 квітня 1981 р. – незабаром після приходу до влади – Рейган скасував заборону Картера на продаж зерна до СРСР, бо втрати американських виробників перевищували політичний ефект від заборони на експорт. Такому ж прискіпливому аналізу було піддане й ембарго на поставки до СРСР нафтогазового обладнання. Відбувалося це в межах обговорень на засіданнях Ради національної безпеки США (РНБ) з питань контролю над торгівлею між Сходом і Заходом.

Перше таке засідання відбулося 6 липня 1981 р., на якому було визначено цілі політики США й перераховані початкові три варіанти можливих дій. Держсекретар Олександр Хейг охарактеризував їх наступним чином: "Перший шлях підтримує контроль над обладнанням і технологіями в межах політики, що проводилася остан-

німи роками. Союзники звикли до неї, і буде важко щось змінити. Другий шлях додає контроль елементів обладнання і технологій, критичних для виробництва, пов'язаних з військовою тематикою; наприклад, для суднобудування і військово-морського обладнання. Третій шлях повинен контролювати взагалі все, що може бути застосовано у військових цілях". [13; с. 3]

Усі три варіанти передбачали різні ступені посилення контролю через КОКОМ (Координаційний комітет по багатосторонньому експортному контролю) над поставками до СРСР і комуністичних країн обладнання і технологій. При цьому варіант III дозволяв вводити заборону на продаж технологій, що мали опосередкований зв'язок з військово-промисловим комплексом. При бажанні такий зв'язок можна було знайти в будь-якій технології.

Необхідність стримування радянської військової машини апіорі сприймалася як головне завдання. Проте існували розбіжності в обранні варіанту дій, за яким це робити. Вирішальну роль зіграв саме газопровід Західний Сибір – Європа, хоча прямого відношення до військової тематики він не мав. Символічно, що протягом обговорення президент Рейган не втручався, а його перше питання на цих дебатах було таким: "Трактори "Caterpillar" для газопроводу. За яким з обговорюваних варіантів вони б пройшли?" [13; с. 5] Тобто, який з варіантів посилення експортного контролю дозволяв експорт до СРСР тракторів-трубоукладників для будівництва газопроводу? Саме тоді через ембарго Картера компанія "Caterpillar Tractor" не могла отримати дозвілну ліцензію на поставку 1400 трубоукладників за контрактом з Радянським Союзом [13; с. 9] Офіційно експорт цієї техніки за списками КОКОМ не обмежувався.

Узагальнюючи думки, керівник апарату РНБ Ален Ленц зазначив, що експорт трубоукладників буде заборонений при обранні варіанту III, а також за умови додаткового доопрацювання варіанту II щодо більш жорсткої експертизи експорту. Цьому модифікованому другому варіанту дали номер IV. За його поширення на експорт нафтогазового обладнання до СРСР висловилися більшість учасників обговорення, оскільки він був м'якшою альтернативою тотальному ембарго. Одночасно сформувалися дві протилежні точки зору на поставки трубоукладників "Caterpillar Tractor".

Думка про заборону на експорт тракторів базувалася на ідеї зривати будівництво газопроводу в будь-який спосіб. Її поділяли президент Рейган, міністр оборони Вайнбергер, директор ЦРУ Кейсі та деякі інші члени РНБ. Появу ідеї дозволити компанії "Caterpillar Tractor" її експорт спричинило розуміння того, що внаслідок заборони СРСР зможе купити аналогічну техніку в Японії. Держсекретар Хейг наголошував на цьому так: "Про трубоукладники. Японія збирається продавати їх так чи інакше. Совети вже мають їх у себе близько 1500 штук, і це тільки заміна вже наявного у них обладнання. Це не для Сибірського газопроводу. Це не є особливою технологією. Це не контролюється КОКОМ. Воно може використовуватися тільки для укладки труб, а іншого застосування не має". [13; с. 8]

Неоднозначність питання підкреслювалася тим, що окремі члени РНБ, підтримуючи жорстке ембарго на поставки обладнання для газопроводу Західний Сибір – Європа, одночасно не бачили сенсу в забороні на трубоукладники. Наприклад, міністр торгівлі Мальком Балдріг зауважував так: "Komatsu" складає третину від "Caterpillar" і має той самий цільовий ринок. Ми не можемо утримати ці країни від поставок СРСР. Моя позиція: варіант IV по нафтогазовому контролю, варіант III по проекту газопроводу. Трубоукладники – це емоційний аргумент. Японія продасть їх Советам" [13; с. 9].

Коли думки розділилися, директор ЦРУ Кейсі виклав ще один аргумент: "Є сенатор Гарн і лист, підписаний 40-50 сенаторами, які виступають проти газопроводу. Ми маємо привід говорити нашим союзникам, що вони не повинні поставляти нічого для газопроводу, якщо вони очікують від нас допомоги в обороні". [6; с. 10] Особливо цей закид стосувався Японії, уряд якої, за інформацією Вайнбергера, субсидював компанію "Komatsu", "бо їм не треба платити за власну оборону". [13; с. 8]

Підсумовуючи засідання, Рейган зазначив: "Що стосується мене, не думаю, що ми жорсткі або жорстокі. Совети говорять так відверто, як старина Гітлер у "Майн Кампф". Вони говорять про світове панування..." [13; с. 11] Однак це не означає, що Рейган уже прийняв якусь рішення. Навпаки, хоча весь час свого президентства він був схильний до гострих порівнянь і висловлювань, з рішеннями він не поспішав, надаючи перевагу колегіальному обговоренню. Ось і цього разу попри висловлену впевненість у необхідності жорстких негайних дій проти радянського ПЕК і проекту газопроводу, прийняття рішення відкладалося на друге засідання через два дні – 9 липня 1981 р. Ця перерва планувалася наперед, щоб після першого обговорення керівники федеральних відомств надали свої пропозиції у вигляді меморандумів.

8 липня подав свій меморандум держсекретар Хейг. Він висловлював занепокоєння з приводу можливого погіршення відносин США з союзниками внаслідок жорстких обмежень на торгівлю з комуністичним Сходом. Щодо поставок обладнання для газопроводу, Хейг підкреслював недоцільність ембарго: "Центральний вибір – спрямовувати наші зусилля на обмеження лише технологій або також і обладнання (наприклад, труб і трубоукладників). Союзники не погодяться на заборону поставок готового обладнання. Об'єднане союзницьке обмеження на технології дало б можливість самостійного покращення радянської нафтогазової інфраструктури, що стало б для СРСР значним кроком уперед". [15; Tab. A; с. 1] Держсекретар також застерігав від надмірного тиску на союзників: "Я хотів би знайти шлях переконати європейців не будувати газопровід. Але сильне викручування рук в питанні експортних ліцензій, напевно, буде контрпродуктивним". [15; Tab. A; с. 1]

Натомість міністр оборони Вайнбергер 8 липня та директор ЦРУ Кейсі 9 липня подали два меморандуми, присвячені тільки одній темі – власне, проекту газопроводу. Меморандум Кейсі окрім систематизації вже озвучених аргументів про необхідність зриву будівництва газопроводу та дестабілізації видобутку енергоносіїв у СРСР також містив виклад заздалегідь розроблених пропозицій для союзників, що повинні були стати альтернативою радянському природному газу:

1)поставки скрапленого газу з Алжиру та Нігерії в обсязі 2,3 млн. кубічних футів на день, що складає 50-75 % від обсягу щоденних поставок радянського природного газу;

2)після 1990 року отримання значних обсягів норвезького природного газу, який остаточно замінить радянський до середини 90-х;

3)кооперація США та європейських країн в будівництві інфраструктури та кораблів для видобутку у Північній Америці й транспортування до Західної Європи 40-60 млн. тонн вугілля щорічно.

Думки, ніби радянський природний газ зменшить залежність Європи від нафти з країн Перської затоки спростовувалися підрахунком, що газ замінить менше 10 % цих нафтових поставок. [11; Tab. B; с. 2]

Вайнбергер у своєму меморандумі до президента ще раз підкреслював стратегічний задум: "Наша стра-

тегія обмеження радянського економічного впливу на Захід включає регулювання торгівлі Заходу, закупки західних технологій, надходження значної кількості вільноконвертованої валюти (до СРСР – авт.). У протистоянні Советам ми стоїмо перед вибором між військовими та цивільними заходами як засобом зменшення радянської здатності надалі нарощувати свою військову потугу. В другу чергу нам важливо блокувати газопровід, котрий може допомогти Советам збільшити їх можливості по підвищенню валового продукту. Наша тактика полягає в зупинці розвитку газопроводу (або зменшення його потужності до незначної, якщо ми не зможемо його повністю зупинити)..." [27; с. 1] Для досягнення цілі констатувалася потреба тісної координації дій з союзниками, яких потрібно переконати у важливості припинити доступ СРСР до західних технологій. Вайнбергер пропонував конкретні аргументи щодо кожної з союзних країн, наголошуючи на винятковій важливості знайти порозуміння в цьому питанні з Японією та Великою Британією. Адже саме ці дві країни могли в обхід американського ембарго здійснити поставки критично важливих для будівництва газопроводу Західний Сибір – Європа тракторів-трубоукладників і агрегатів для компресорних станцій.

До речі, це був перший з нині відомих офіційних документів адміністрації Рейгана, де порушувалося питання про необхідність зриву поставок компресорів на газопровід. Як і з трубоукладниками, спершу цей контракт СРСР уклав з американцями – з компанією "General Electric". Однак через заборону на експорт Радянський Союз шукав контракти з британською компанією "Rolls Royce". Як підкреслював Вайнбергер, одна британська турбіна для компресору могла бути замінена трьома радянськими. Заборона на їх поставку разом з відмовою японської "Komatsu" від поставок трубоукладників спричинили б затримку будівництва газопроводу на 3-4 роки. [27; с. 3]

Враховуючи значну протидію американській ініціативі з боку цих компаній та німецької сталеливарної промисловості, Вайнбергер пропонував президенту під час самміту "Великої сімки" в Оттаві в липні 1981 р. здійснити серію неформальних зустрічей з лідерами інших країн й запропонувати ввести піврічний мораторій на поставки нафтогазового обладнання до СРСР та збільшення закупівель радянського газу. Цього часу адміністрації мало вистачити, щоб остаточно переконати союзників. А оскільки лідери країн, найвірогідніше, не будуть готові дати Рейгану відповідь прямо в Оттаві, американський президент міг би запропонувати їм дати відповідь по дипломатичним каналам протягом місяця. На полях проти цієї пропозиції помічник президента з питань національної безпеки позначив: "Так!" [27; с. 2] Саме вона була винесена на обговорення РНБ США 9 липня і виявилася єдиним рішенням, яке вдалося прийняти.

По решті питань "поміркувані" на чолі з держсекретарем Хейгом і "прибічники жорсткого курсу" на чолі з Кейсі та Вайнбергером повністю розійшлися. Хейг і надалі говорив про небезпеку надмірного тиску на союзників і економічну недоцільність обмеження на поставки обладнання для газопроводу, яке СРСР може купити у союзників. Його опоненти говорили про необхідність дати союзникам зрозуміти, що зворотного ходу в цьому питанні США не дадуть. Тому в запропонованій програмі наради РНБ констатувалася відсутність єдиної думки щодо курсу, яким повинна слідувати адміністрація. [23; с. 1]

Тим часом, поки США не могли визначитися з політикою щодо газопроводу, СРСР наприкінці літа 1981 р. успішно уклав контракти на поставки обладнання для будівництва газопроводу з фірмами США, ФРН, Франції

та Італії. Умовами поставок було надання пов'язаних кредитів під занижені відсотки (8 % річних замість звичних у Європі 11-20 %) та угоди про наступні закупівлі природного газу.

Чергове засідання РНБ США з питань контролю за торгівлею між Сходом і Заходом 16 жовтня 1981 р. констатувало остаточність рішення адміністрації завадити будівництву газопроводу Західний Сибір – Європа. Після обговорення всіх чотирьох раніше розроблених варіантів дій найбільшу підтримку отримав варіант IV. За ним заборонявся продаж всього, що мало відношення до нафтогазового обладнання. Щоправда, джерелом суперечок в черговий раз став держсекретар Хейг. На постійні спроби директора ЦРУ та помічників президента звести справи до газопроводу, Хейг парував: "Ми не надмірно загострюємо увагу на одному аспекті проблеми? Ми з серпня маємо документ з варіантами. Але поки що не маємо жодного рішення. Тому зараз необхідно прийняти базове нафтогазове рішення, а не рішення щодо газопроводу". [14; с. 5]

За наслідками наради розчарований Кейсі направив 27 жовтня 1981 р. до апарату РНБ меморандум, де наголошував на безперспективності контролю за зовнішньою торгівлею на можливостях КОКОМ: "США більше не можуть посилювати вплив через КОКОМ на Західну Європу та Японію, оскільки деякі країни, що не беруть участі в КОКОМ, як, наприклад, Австрія, Швейцарія і Швеція, або мають аналогічні технології, або лідирують в низці передових технологій, на які КОКОМ намагається накласти заборони для комуністичних країн... Нафтогазове обладнання і технології взагалі не є об'єктом заборони КОКОМ, і наші союзники чинять опір внесенню таких позицій до списків КОКОМ". [21; с. 1] Проаналізувавши позицію кожної союзної країни, Кейсі висловив: "Вважаємо, що одностороннє ембарго не дасть результатів, західні європейці невідворотно заповнять вакуум, створений американським ембарго на експорт до СРСР". [21; с. 5] Це було натяком на те, що без угодження дій з Державним департаментом – тобто з Олександром Хейгом – вплинути на союзників не вдасться.

20 листопада 1981 р. німецька компанія "Ruhrigas AG" і "Союзгазекспорт" уклали договір, згідно з яким у 1984-2008 рр. до ФРН повинні були поставлятися додатково 8 млрд. кубометрів газу на рік через новий газопровід Західний Сибір – Європа. Банківська група на чолі з "Deutsche Bank" надавали СРСР кредит на \$15 млрд. для закупівлі бурового обладнання й труб діаметром 1420 мм для магістрального газопроводу. Гарантом виступала компанія "Hermes" – офіційне страхове агентство уряду ФРН. Це означало, що доки чинилися суперечки в американській адміністрації, втрачався контроль над подіями. Газопровід обростає супутніми контрактами. 27 листопада від керівника апарату РНБ Алена Ленца до помічника президента з питань національної безпеки Річарда Аллена був направлений таємний меморандум. Він рекомендував президенту "ретельно все обдумати в РНБ, рішення викласти у вигляді директиви й не допускати жодних публічних заяв з цього приводу". [18; с. 2] Одночасно ще тривала суперечка між Пентагоном і Держдепартаментом, які ніяк не могли узгодити свої позиції. Держдеп запропонував власний вигляд варіанту дій IV, гостро розкритикований Пентагоном. В меморандумі від 2 грудня 1981 р. заступник міністра оборони Річард Перл зазначав, що Держдеп схильний перебільшувати труднощі у відносинах з союзниками через заборону на торгівлю Заходу з СРСР нафтогазовим обладнанням і енергоресурсами: "Поки що очевидні тільки короткострокові труднощі у окремих наших європейських союзників внаслідок

док протидії проектам по типу цього газопроводу. Проте ми вважаємо, що це призвело б до анулювання довгострокових складнощів, спричинених енергетичними зв'язками Заходу з Советами. Багато хто в задіяних урядах вже згодні з цим. Потрібно добре пам'ятати, що нам доведеться десятиріччя жити з негативними наслідками цих зв'язків". [19; с. 3] Враховуючи американське лідерство в усіх аспектах міждержавних відносин в НАТО, Перл наголошував на необхідності активізувати роботу зовнішньополітичного відомства з союзниками, оскільки "Атлантичний Союз не зміг би вижити без безперервних американських ініціатив". [19; с. 3]

13 грудня 1981 року в Польщі було оголошено військовий стан. Ця подія поклатала край суперечкам в адміністрації Рейгана. На засіданні РНБ 22 грудня 1981 року міністр оборони Вайнбергер заговорив про слушну нагоду заборонити ліцензію на поставки до СРСР трубоукладників "Caterpillar Tractor". [20; с. 3] Тепер уже не знайшлося опозиції цьому рішення. 23 грудня у своєму різдвяному зверненні до американського народу президент Рейган відкрито поклав на СРСР відповідальність за політичну кризу в Польщі, а ще через сім днів оголосив про запровадження серії нових санкцій проти СРСР у зв'язку з польським подіями: закриття радянської закупівельної місії в Нью-Йорку, заборона рейсів "Аерофлоту" до США, ембарго на поставки будь-якого нафтогазового обладнання, а особливо того, яке могло бути використане для будівництва газопроводу Західний Сибір – Європа. Це значно ускладнювало роботи з освоєння нафтогазових родовищ на шельфі Сахаліну за участю Японії. [8; с. 135] Через відмову в ліцензіях на поставки до СРСР "Caterpillar Tractor" втрачав \$90 млн., "General Electric" – \$175 млн. [8; с. 191] Тобто заборонялися поставки тих самих трубоукладників і турбін для компресорних станцій. Іноземні філіали та ліцензіати американських фірм могли постачати до СРСР нафтогазове обладнання лише за умови, якщо експортна продукція не містить складових частин з США і американських авторських прав, а також не вироблялася з використанням американських технологій, отриманих іноземним філіалом чи ліцензіатом після 1 серпня 1978 р. [25; с. 31]

Проведений нами аналіз документів адміністрації Рейгана за 1981 рік показує, що без польських подій вона не наважилася б на такі рішучі заходи проти газопроводу. Тобто відкритий виступ США проти газопроводу Західний Сибір – Європа був не стільки частиною продуманої антирадянської стратегії, скільки реакцією на радянське втручання до польських справ. Але союзників США не цікавили польські події так, щоб відмовлятися від поставок для газопроводу. В Західній Європі було найбільше після 1954 р. безробіття: 14 % у Великій Британії, 9 % у Франції, майже 8 % у ФРН. Будівництво газопроводу створювало десятки тисяч нових робочих місць, адже тільки ФРН поставляла Радянському Союзу 66 % всіх своїх вироблених труб великого діаметру. Труби діаметром 1420 мм для магістральних трубопроводів вироблялися взагалі тільки для СРСР, тому й отримали назву "російський розмір". Контракти на значні поставки для газопроводу уклали німецька "AEG-Telefunken" та італійська "Nuovo Pignone". Попри особисте прохання Рейгана до голови уряду Японії на самміті в Оттаві, японське міністерство закордонних справ не підтвердило, що експорт "Komatsu" до СРСР буде заблокований. [14; с. 8] А 4 січня 1982 р. десять міністрів закордонних справ країн Спільного ринку підписали заяву про намір самостійно вирішувати питання своєї участі в проекті газопроводу Західний Сибір – Європа. Неможливість приєднання до американських сан-

кцій була повідомлена США на засіданні учасників КО-КОМ та з'їзді НАТО в тому ж січні 1982 р. Європейські уряди вважали, що мають дотримуватися ембарго тільки за тими контрактами, які є обов'язковими для американських компаній, а європейські виступають у них головними контрагентами. В решті ж випадків вони вважали себе вільними у своїх діях. "Санкції та ембарго, – заявив голова торгівельної палати ФРН, – особливо, коли йдеться про таку країну, як Радянський Союз, не можуть розв'язати політичних проблем". [3] Власне, про це попереджав держсекретар Хейг: "Пане президенте, Західна Європа не відмовиться від цього проекту. Вже занадто пізно, бо справа зайшла далеко". [8; с. 93] Більше того, в розпал подій 23 січня 1982 р. контракт на поставку сибірського газу уклали Франція. Потім такі самі договори СРСР уклали з газорозподільними компаніями Австрії, Швейцарії, Італії.

Нові контракти на газ, що мав надійти газопроводом Західний Сибір – Європа, суттєво збільшували залежність Західної Європи від радянських енергоресурсів. Енергобаланс ФРН і Австрії майже на третину заповнився б природним газом з СРСР. Це вважалося критичним, оскільки газ з трубопроводів – це паливо, яке важко замінити якимось іншим в короткі терміни. До того ж він використовується в чутливих до політичного тиску житловому й комерційному секторах Європи. Крім того, після оплати кредитів на західне обладнання новий збільшений радянський газовий експорт мав додатково давати щорічні прибутки СРСР \$8-10 млрд. у вільно конвертованій валюті. Це повинно було стати важливим джерелом валюти для Радянського Союзу в період спаду видобутку нафти. Очікувалося, що СРСР використає їх на доозброєння в межах військового протистояння з США, поки західні поставки нафтогазового обладнання звільнять радянські виробничі потужності для військових потреб. Додатковим подразником для адміністрації Рейгана було те, що головними постачальниками обладнання для газопроводу були компанії-виробники озброєння за замовленнями США і країн НАТО.

9 лютого 1982 року Рейган підписав директиву РНБ №24 "Завдання окремих європейських країн щодо обмеження експорту нафтогазового обладнання і кредитів країнам радянського блоку". Її зміст до сьогодні залишається секретним. На підставі протоколів згаданих нарад РНБ та меморандуму від 27 листопада 1981 р. керівника апарату РНБ до помічника президента з питань національної безпеки Р.Аплена можна стверджувати, що цією директивою фактично було введено в дію всі ті санкції, про які оголосив Рейган наприкінці грудня 1981 р., а також визначено напрями подальшої роботи з союзниками щодо їх залучення до цих санкцій. Виняткова важливість контролю за експортом до СРСР технологій була підтверджена 20 травня 1982 р., коли в директиві РНБ №32 "Стратегія національної безпеки США" до вже традиційних військово-політичних і військово-технічних заходів з нейтралізації радянського впливу в Східній Європі вперше був доданий такий захід впливу на СРСР, як розширення обмежень на експорт технологій і промислової продукції. Так почала формуватися стратегія, котру згодом назвуть "доктриною Рейгана".

Проте західні країни не бажали бачити в газопроводі загрозу енергетичній безпеці та політичній стабільності Європи. Навпаки, вони переконували, що цей комерційний проект не може мати політичних наслідків. Як згадував тодішній керівник Управління міжнародними економічними справами РНБ США Роджер Робінсон, "в період між січнем та червнем 1982 р. стало зрозуміло, що європейці ігнорували угоди й почали швидко замінювати американських виробників". [8; с. 152] Вимоги

Рейгана підтримати санкції щодо газопроводу на самміті "Великої сімки" у Версалі 4-6 червня 1982 р. також були відкинута. Американська реакція була дуже хворобливою. В Сполучених Штатах це вважали мало не зрадою, оскільки в обмін на свою роль в обороні Західної Європи та Японії очікували на краще ставлення до своїх ініціатив. Сенатор від штату Аляска Тед Стівенс навіть заговорив про можливість доцільності повернути американські війська з Європи додому, залишивши її наодинці з Радянським Союзом.

Розлючений неувагою канцлера ФРН, Рейган 18 червня 1982 р. зібрав засідання РНБ і заявив: "Нехай собі будують свій газопровід. Але без нашого обладнання і наших технологій". [8; с. 191] 22 червня 1982 р. за результатами засідання Рейган підписав директиву РНБ №41 "Щодо санкцій на нафтогазового обладнання від 30 грудня 1981 р." На сьогодні вона також не розсекречена. Але її загальний напрям відомий, оскільки був оголошений 19 червня самим президентом. Заборона на поставки нафтогазового обладнання і технологій до СРСР, введена 30 грудня 1981 р. для американських компаній, тепер поширювалася також на їх закордонні філіали, а також на іноземні компанії, якщо при виробництві вони застосовували американські технології, складові частини або ж ліцензії та авторські розробки. Порушнику заборонялося мати будь-які комерційні справи з американськими компаніями. При цьому контроль був ретроактивним і розповсюджувався на ті контракти з СРСР, які укладені до 18 червня. [25; с. 31] Оскільки при цьому Рейган спирался на закон про регулювання експорту 1979 р., можна вважати ініціатором цього рішення директора ЦРУ Кейсі. Саме він вперше звернув увагу президента на можливість звернутися до важелів, які надає цей закон. Єдиним, хто міг на засіданні РНБ нівелювати вплив Кейсі, був держсекретар Хейг. Але 18 червня його на засіданні РНБ не було. Дізнавшись про рішення РНБ, оформлене у директиві №41, Хейг пішов у відставку.

Реакція європейців була вибуховою. Через чотири дні після розширення дії санкцій міністри закордонних справ країн Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) оголосили їх порушенням міжнародного права, а в серпні ЄЕС видало офіційний протест. Британський уряд зібрався звертатися з судовим позовом, а міністр зовнішніх справ Італії публічно повідомив, що італійські контракти з СРСР залишаться в силі. Уряд Франції офіційно роз'яснив французьким компаніям, що забороняє дотримуватися американських санкцій. Передбачаючи ризик відповідь США, міністр закордонних справ Франції сказав перед репортерами: "Цей день 18 червня 1982 р. може стати початком кінця Атлантичного Альянсу". [9; с. 3]

Саме Франція і зазнала першого удару. Компанія "Dresser-France" відправила три компресори до СРСР. На підставі директиви №41 міністерство торгівлі США 26 серпня видало ордери про санкції щодо компаній "Dresser-France" та "Creusot-Loire of Paris". Їм заборонялося імпортувати або використовувати будь-які американські товари, послуги чи технології. Для "Dresser-France" заборона була пом'якшена на початку вересня, обмежившись тільки американськими товарами і даними, що стосуються нафтогазових пошуково-розвідочних робіт, видобутку й транспортування вуглеводневих ресурсів. У жовтні США за поставки обладнання для газопроводу Західний Сибір – Європа ввели санкції проти ще чотирьох німецьких компаній ("AEG-Kanis", "Mannesmann Anlagenbau AG", "Essener Hochdruck-Rohrleitungsbau of Essen", "Kocks Pipeline Planung of Dusseldorf"). Інших випадків застосування директиви №41 не було. Навіть цього виявилось вдосталь, щоб американсько-європейський скандал поширився на самі США.

Слухання в Підкомітеті з міжнародної економічної політики Комітету з закордонних справ Сенату по газопроводу відбувалися протягом 1982 р. тричі – у березні, липні та серпні. Але санкції від 22 червня породили бурні дебати з приводу порушення торговельного законодавства. У Конгресі навіть був запропонований проект закону про скасування розширених нафтогазових санкцій. Противники жорсткого курсу адміністрації Рейгана концентрувалися довкола представників великого бізнесу на чолі з Девидом Рокфеллером. Одночасно адміністрації Рейгана доводилося витримувати значний тиск з боку європейських союзників. Новий держсекретар Джордж Шульц згадував, що весь перший рік своєї роботи був змушений присвятити відновленню відносин з союзниками: "Ембарго не можна було зберегти. НАТО переживав складні хвилини. Потрібно було знайти якийсь компроміс". [8; с. 213]

Оскільки радянський газопровід поставив під сумнів атлантичну єдність, адміністрація Рейгана пішла на поступки. 13 жовтня 1982 р. США скасували санкції, введені проти СРСР наприкінці грудня 1981 р. У свою чергу союзники погодилися на посилення контролю за експортом до комуністичних країн, скасування їх пільгового кредитування та укладення нових договорів з СРСР щодо будівництва газопроводів.

Оцінюючи результати політики адміністрації Рейгана щодо газопроводу, американські джерела вважають, що його будівництво було затримано на два роки, а друга черга взагалі не була побудована. Насправді проект газопроводу Уренгой – Помари – Ужгород – Європа потужністю 32 млрд. кубометрів на рік не зривався. Його будівництво розпочалося у квітні 1982 р. одразу на всьому маршруті. Одночасно зводилися промислові площадки під майбутні компресорні станції, підводні переходи і вся супутня інфраструктура. Газопровід був головним проектом XI п'ятирічки і оголошений Всесоюзним ударним будівництвом. В Карпатах на трасі працювали окрім радянських громадян будівельні загони зі Східної Німеччини. Грандіозність робіт на цьому трансконтинентальному газопроводі видна з даних, наведених у таблиці: [5]

Довжина, км	4451
Діаметр труб, мм	1420
Робочий тиск, Мпа	7,5
Загальна вага труб для лінійних робіт, тис. тонн	2745
Обсяг земляних робіт, млн. кубометрів	128
Протяжність боліт і заводнених ділянок на трасі, км	950
Число переходів через водні перешкоди	794
Число компресорних станцій (КС)	40
Потужність установлених на КС агрегатів, млн. кВт	3

Будівництво було закінчено у вересні 1983 року – через 18 місяців після початку й на 6 місяців раніше графіку. Остеронь залишився той крайній поспіх, з яким велося будівництво. Закупівельні організації СРСР ледве встигали переукладати договори з іноземними постачальниками замість тих, які відмовилися від поставок відповідно до санкцій США. Дійшло до того, що через помилку геодезистів магістраль проклали на 150 км північніше Помар, тому назва легендарного газопроводу – лише данина традиції. Тим не менше слід сказати, що стратегічне завдання зірвати будівництво адміністрація Рейгана не виконала. Газопровід був побудований.

Власне, заступник міністра оборони Р.Перл прогнозував поразку ще 2 грудня 1981 р., коли в меморандумі помічнику президента з питань національної безпеки радив зосередити головну увагу на зриві хоча б другої черги газопроводу. Однак в радянських джерелах всюди стверджується, що газопровід був виведений на проектну потужність. Можливо, у американців виникла деяка плу-

танина, оскільки в СРСР у 1981-1983 рр. відбувалося будівництво одразу кількох газопроводів з початком на Уренгойському газоконденсатному родовищі. Разом вони склали систему газопроводів Західний Сибір – Центр країни. При цьому окрім Уренгой – Помари – Ужгород ще одна гілка мала міжнародний напрям: Уренгой – Грязовець – Торжок – Смоленськ – Брест – Польща.

Невдачу боротьби адміністрації Рейгана проти газопроводу американські експерти вбачали в тому, що:

1. США почали докладати зусиль проти цього проекту значно пізніше того, як до нього залучилися західноєвропейські країни;

2. Європейці вбачали в радянських енергоресурсах заміну нафті Перської затоки, тоді як американські альтернативні пропозиції їх не зацікавили;

3. Перспектива продажу обладнання була для європейців не менш важливою, ніж сам природний газ;

Таким чином, Західна Європа і США мали кардинально різні погляди на цей проект. Як наслідок, боротьба проти газопроводу змістилася з площини США проти СРСР в площину США проти Західної Європи. А здатність США однобічно вплинути на будівництво газопроводу виявилася обмеженою.

Помилки були враховані у Вашингтоні вже 29 листопада 1982 р., коли Рейган підписав директиву національної безпеки №66 "Санкції у відносинах Схід – Захід, пов'язані з польськими подіями". Це був перший стратегічний документ адміністрації, де об'єднувалися в єдине ціле всі відокремлені програми військового, економічного, політичного, енергетичного протистояння з СРСР. Її автором був Роджер Робінсон, який очолював Управління міжнародними економічними справами РНБ США. Його поряд з міністром оборони Вайнбергером і директором ЦРУ Кейсі вважають автором сценарію "економічної війни" проти СРСР. [4; с. 186] Директива №66, зокрема, враховувала позицію європейців щодо газопроводу й ставила завдання добиватися, щоб вони "не компрометували себе поставками радянського газу понад вже існуючу потужність газопроводу". [12; с. 1] Це завдання було повторене 17 січня 1983 р. у новій директиві №75 "Ставлення США до СРСР", де вперше формулювалася цілісна стратегія адміністрації Рейгана щодо Радянського Союзу: "Жодних кроків на поставку радянського газу понад кількість, заcontractовану з самого початку Сибірського газопроводу". [26; с. 3] Того ж року вдалося досягти цієї мети, коли західні європейці погодилися на ініційоване американцями в Міжнародній агенції з енергетики рішення про обмеження на імпорт радянського природного газу на рівні 30 % від потреби, щоб їх енергетична залежність не збільшувалася і не трансформувалася в політичну залежність.

Враховуючи те, що закінчення будівництва, введення газопроводу в експлуатацію та вивід його на проектну потужність – різні речі, адміністрація Рейгана вдалася до диверсійних дій. 19 липня 1981 р. напередодні самміту "Великої сімки" в отелі в Монтебелло за 80 км від канадської столиці Оттави під час неформальної зустрічі з президентом Франції Франсуа Міттераном Рейган отримав несподіваний подарунок – так зване "досьє Фаревелл" ("Farewell dossier"), про яке у самій Франції знали тільки п'ять осіб. [2; с. 269-270] Це досьє, складене французькими спецслужбами на базі документів, переданих підполковником КДБ СРСР Володимиром Ветровим, і сьогодні залишається найбільшим зведенням інформації щодо роботи радянської науково-технічної розвідки під час Холодної війни. На основі цих даних співробітник РНБ Гус Вайс запропонував директору ЦРУ Вільяму Кейсі план саботажу радянської економіки шляхом таємної передачі через виявлені неле-

гальні канали радянської розвідки науково-технічної інформації, що містила в собі приховані дефекти. Кейсі, який під час Другої світової війни займався підіривними діями проти економіки нацистської Німеччини, високо оцінив ідею й запропонував її президенту в січні 1982 р. "Рейган з ентузіазмом прийняв план, – згадував Вайс. – Кейсі дали команду на початок операції". [16]

Томас Рід, який служив у РНБ США з січня 1982 по червень 1983 року, зазначає: "З метою порушення радянських поставок газу, валютних надходжень з Заходу і підриву економіки в програмне забезпечення, що повинне використовуватися для управління насосами, турбінами і клапанами, ввели команди, що приводять через деякий час до серйозних збоїв у роботі – зміні швидкості роботи насосів і порядку переключення клапанів, щоб тиск піднявся вище показників, припустимих для різьбових та зварних з'єднань трубопроводу". [16]

Американці вважають, що наслідком цієї операції став потужний вибух на газопроводі в Сибіру влітку 1982 р. Жодне з радянських джерел, жодний з ветеранів галузі, опитаний автором, цього випадку не підтверджують, хоча не роблять тайни з катастроф у газовій промисловості СРСР 1980-х років.

Натомість пошуки в радянських джерелах згадок про цей випадок дозволили знайти інші події, котрі мають пряме відношення до дій адміністрації Рейгана з саботажу газопроводу Уренгой – Помари – Ужгород – Європа. Йдеться про багаторічну тяганину з введенням в експлуатацію автоматизованої системи управління (АСУ) цим газопроводом. "На першому місці в заявці Советів стояли АСУ для нового транссибірського газопроводу. Коли ми відмовилися продати ці АСУ офіційно, КДБ послав свого таємного агента до однієї канадської компанії, щоб викрасти програмне забезпечення для цієї АСУ. Попереджені Фаревеллом (тобто агентом В.Ветровим – авт.), ми додали в піратський продукт те, що на комп'ютерному жаргоні називається "троянським конем". [22]

Контракт на поставку АСУ газопроводу був укладений Міністерством зовнішньої торгівлі СРСР у вересні 1981 р. з французькою фірмою "Thomson-CSF". Відповідно до директивних термінів будівництва газопроводу вона повинна була бути введена до експлуатації в 1985 р., проте насправді розпочала працювати в повному обсязі тільки в 1991-1992 рр. Причина полягала в дефектах обладнання та дивній поведінці самої "Thomson-CSF", яка поставила 466 електронно-обчислювальних машин АСУ без математичного забезпечення.

Ця французька фірма мала давні зв'язки з військово-промисловим комплексом і спецслужбами Франції. Вона спеціалізувалася на електронному обладнанні для військових цілей, а от досвід у автоматизації потужних газотранспортних систем навпаки не мала. Тому не дивно, що вона давно потрапила в поле зору радянської розвідки. Ще в 1965 р. офіцер науково-технічної розвідки КДБ СРСР В.Ветров, перебуваючи в Парижі під прикриттям посади старшого інженера ВО "Машприборінторг" познайомився з працівником "Thomson-CSF" Є.Прево. Одночасно Прево був співробітником французької контррозвідки. У 1981 р. в Москві на виставці "Гідрометеотехніка" підполковник Ветров передав для Прево – тепер комерційного директора "Thomson-CSF" – особистого листа. З цього моменту Ветров розпочав роботу на французькі спецслужби, а ті почали збирати своє досьє "Фаревелл". [7; с. 325-326] І саме на цей період припадає вибір "Thomson-CSF" в якості постачальника систем керування для стратегічного газопроводу. Тих самих систем, в які, за свідченням колишнього міністра Військово-повітряних сил США та члена Ради національної безпеки Томаса Ріда, за-

кладалися дефекти, щоб потім підкинути їх Советам через канали розвідки.

Перевірка західного обладнання стала одним із завдань КДБ СРСР. Як згадує тодішній перший заступник голови Всесоюзного виробничого об'єднання "Укргазпром" Іван Діак, співробітники управління контррозвідвального забезпечення народного господарства КДБ проводили ретельне слідство на підприємствах "Укргазпрому" у зв'язку з "Thomson-CSF". Результатом стало закриття справи. Кошти за застарілу систему керування, яка до того ж на момент поставки вже була в користуванні, начебто переводилися до Франції братній компартії під прикриттям контракту. [1; с. 5]

Не відкидаючи і такого варіанту подій все ж знайчимо, що будівництво газопроводу Уренгой – Помари – Ужгород – Європа стало полем для велетенської битви спецслужб. Інформація щодо цього залишається секретною з усіх боків. А те, що ставки були високими, демонструють факти нагородження співробітників спецслужб бойовими нагородами. Зокрема, начальник Управління СБУ в Харківській області генерал-лейтенант Михайло Гібадулов у 1984 р. був нагороджений орденом Червоної Зірки за виконання завдання, пов'язаного з будівництвом газопроводу. [6]

У січні 1984 р. розпочалися перші експортні поставки новим газопроводом. Радянський Союз ефективно використав протиріччя серед країн західного світу і спромігся зменшити негативні для себе наслідки від американської політики торговельних обмежень. Газопровід Уренгой – Помари – Ужгород і сьогодні залишається головною магістраллю експорту російського природного газу до Європи. Одночасно він залишається в центрі політичного протистояння між США, країнами Європи, Україною та Росією. Прогноз адміністрації Рейгана, зроблений ще в 1981 р. про те, що Кремль буде використовувати енергоресурси в якості зовнішньополітичного важеля тиску, повністю справдився.

1. Діак І. Спогади. – Архів автора. 2. Вольтон Т. КГБ во Франции. – М.: Прогресс, 1993. 3. Курдюмов Н. По тропе "холодной войны" // Правда. – 1982. – 1 января. 4. Лоран Ф. Нефть: ложь, тайны, махинации. – Пер. с фр. – М.: Столица-Принт, 2007. 5. Опыт реализации крупномасштабных трубопроводных проектов. – Выступление Президента Российской Федерации Нефтегазостроителей Ю.П. Баталина на конференции "Организация строительства нефтепроводной системы "Восточная Сибирь – Тихий океан". Москва, 16 июня 2005 г. // <http://www.rosngs.ru/news36.html>. 6. Перегон О. Генерал Гібадулов – человек, который был первым // Вечерний Харьков. – 2006. – №31. – 22 марта. 7. Чертоград С. Научно-техническая разведка от Ленина до Горбачева. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. 8. Швейцер П. Победа. Роль тайной стратегии администрации США в распаде Советского Союза и социалистического лагеря. – Минск, СП "Авест", 1995. 9. Bliken A. Ally Versus Ally: America, Europe, and the Siberian Pipeline Crisis. – New York; Praeger Publishers, 1987. 10. Cannon L. President Reagan: The Role of a Lifetime. – PublicAffairs; Rev Sub edition, 2000. 11. CIA Memorandum on Siberian pipeline. – July 9, 1981 // <http://www.margarethatthatcher.org/document/7DCD00E46AA04C899219EBB95BBD69C.pdf>. 12. East-West Relations and Poland Related Sanctions. – National Security Decision Directives №66 // <http://www.fas.org/irp/offdocs/nsdd/23-1933t.gif>. 13. East-West Trade Controls. – National Security Council Meeting. – July 6, 1981. // <http://www.margarethatthatcher.org/document/A5B961061F534C589485A7587DC83768.pdf>. 14. East-West Trade Controls. – National Security Council Meeting. – October 16, 1981. // <http://www.margarethatthatcher.org/document/80D51226C54844CB923A57A49ADB916E.pdf>. 15. Haig A. Controls on Exports to the Soviet Union. – Memorandum for the President. – July 8, 1981. // <http://www.margarethatthatcher.org/document/471D56750427472AAD A763A8F0238D92.pdf>. 16. Hoffman D. Reagan Approved Plan to Sabotage Soviets // The Washington Post. – February 27, 2004. 17. Krauthammer C. The Reagan Doctrine // Time. – April 1, 1985. 18. Lenz A. Presidential Decision on Oil/Gas. – Memorandum for R.V.Allen. – November 27, 1981. // <http://www.margarethatthatcher.org/document/469E021520614D9B9BC29C5212606AC1.pdf>. 19. Perle R. Controls on Export to the USSR of Oil and Gas Equipment and Technology. – Memorandum for the Assistant to the President for National Security Affairs. – December 2, 1981. // <http://www.margarethatthatcher.org/document/4AC457B52CF9423AA29CF42D34F68118.pdf>. 20. Poland. – National Security Council Meeting. – December 22, 1981. // <http://www.margarethatthatcher.org/document/B7FC5FC810694AF59EC862743B4A2FCC.pdf>. 21. Possible Allied Res-

ponse to US Strategy on the Pipeline. – CIA Memorandum for National Security Council. – October 27, 1981. // <http://www.margarethatthatcher.org/document/51D8F5DD6CE4409BA3E339028F382F0D.pdf>. 22. Safire W. The Farewell Dossier // *The New York Times*. – February 2, 2004. 23. Suggested Programming for NSC Meeting. – July 9, 1981. // <http://www.margarethatthatcher.org/document/43FDB5BC3BC64DF6AFCF726C293A6300.pdf>. 24. Technology and East-West Trade. November 1979. – Washington, D.C. : U.S. Congress, Office of Technology Assessment, 1979. 25. Technology and east-west trade an update. May 1983.

– Washington, D.C. : U.S. Congress, Office of Technology Assessment, 1983. 26. US Relations with the USSR. – National Security Decision Directives №75 // <http://www.fas.org/irp/offdocs/nsdd/23-1958t.gif>. 27. Weinberger C. West Siberian pipeline. – Memorandum for the Assistant to the President for National Security Affairs. – Juli 8, 1981. // <http://www.margarethatthatcher.org/document/B46005F232854FCC9EA465EA44FE3401.pdf>.

Надійшла до редколегії 12.10.08

Т. Сладковська, асп.

"ЧЕРВОНІ ПРОСВІТИ" СХІДНОЇ ВОЛИНИ ЯК ЛАНКА ІДЕОЛОГІЧНОГО ЛАНЦЮГА РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ (1917–1922)

Висвітлено особливості роботи "червоних" Просвіт східної Волині, як ланки ідеологічного ланцюга радянської пропаганди, та їх вплив на свідомість сільського населення (1917–1922).

These articles reveal specifications and peculiarities of Prosvitas activity of Eastern Volyn' from 1917 to 1922. They show peculiarities of "red" Prosvitas work, as an ideological chain of soviet propaganda, and their influence on consciousness of rural population.

Процес національного і духовного відродження України зумовлює необхідність залучення і осмислення духовного потенціалу, набутого минулими поколіннями. Без цього неможливе формування національної самосвідомості українського народу. У цьому контексті особливо увагу привертає діяльність культурно-освітніх громадських організацій, зокрема товариств "Просвіта". "Просвіти" Волинської губернії у 1917-1922 рр. представляють інтерес, оскільки вносили значний вклад у національно-культурне будівництво і розбудову власної держави у визвольній революції 1917-1920 рр., проте шляхи і методи роботи "Просвіт" на заході та сході суттєво відрізнялися і часто були суперечливими. Хронологічні рамки дослідження (1917-1922) зумовлені періодом відродження "Просвіт" Східної Волині у кінці 1917 – 1918 рр. та початком їх тотальної ліквідації у межах даної території у 1922 р.

Огляд історіографічної літератури показує, що незважаючи на значний доробок, який було внесено вченими і дослідниками Б.Савчуком [11], Г.Бухалом [1], М.Філіпович [13], Р.Іваничуком, Т.Комаринець, І. Мельником, А.Середняком [12] у висвітлення культурно – освітнього руху Волині протягом різних періодів існування "Просвіти", аналіз стану вивчення його різнобічних зв'язків та впливу на національну свідомість мас, в окремо взятому регіоні – Волинській губернії свідчить, що дане питання є ще недостатньо дослідженим. Існує ряд аспектів, які потребують глибокого детального вивчення.

Варто зазначити, що вплив Товариств на суспільно-політичні події у даній губернії був досить неоднорідним. Якщо "Просвіти" Луцького, Кременецького, подекуди Рівненського повітів, власне "західної" Волині різко відстоювали національний інтерес, а зіткнувшись із протидією комуністичного режиму перейшли на нелегальну чи напівлегальну роботу і продовжували працювати у підпіллі, пропагуючи глибоко націоналістичні ідеали, до тих пір, поки велику частину активу не було заарештовано чи члени організації не перейшли до лав ОУН-УПА, то на території "східної" Волині – у Житомирському, Новоград – Волинському повітах діяльність більшості зареєстрованих з 1906 по 1921 рр. товариств "Просвіта" була дещо формальною, базувалась переважно на ініціативі окремих національно – свідомих громадян, а за їх відсутності, у більшості зареєстрованих організацій, припинялася. Але з встановленням Радянської влади, діяльність "Просвіт" "Східної" Волині навпаки посилилась і почала реально впливати на свідомість сільського населення. Реорганізовані "Просвіти" були переорієнтовані для активної участі у культуротворчому процесі. Необхідно зазначити, що в період

революції одним із головних завдань, поставлених перед Волинською "Просвітою", як і перед "Просвітою" в цілому, було вирішення проблеми ліквідації неписьменності та проведення українізації. І хоча ці питання були пріоритетними з початку виникнення "Просвіти" і складали основну мету її діяльності, але після реорганізації товариств у 1917-1918 рр., акценти змістились і одним із обов'язкових напрямків роботи "Просвіти" було досягнення лояльного ставлення сільського населення до Радянської влади та комуністичної партії. Аналізуючи зміни та доповнення у статутних та інших документах товариств починаючи з їх виникнення на Волині – 1907 р. до 1918р., можна цілком відтворити картину ідеологічної переорієнтації даної організації під впливом радянського режиму на території східної Волині.

Якщо у 1907 році "Зразковий статут Просвіти" [2] висвітлює мету заснування та завдання, де йде мова про суто освітню діяльність громадських організацій в природному контексті власної культури:

1) "...щоб просвітити своїх членів світлом доброї науки та через знання повести їх до кращого громадського національного життя" [2, п.1]; 2) "щоб поширити освіту, заводять різні школи для дорослих і дітей, впоряджує читання та виклади з різних наук, закликає лекторів та інструкторів для роз'яснення різних питань" [п.4]; 3) "впоряджує освітні мандрівки, народні гулянки, національні свята і урочисті походи" [п.7]; 4) "збирає і збирає старовинні речі історичні і народного побуту" [п.8].

То вже у 1917-1918 рр., з розгортанням державотворчих та офіційно українізаційних процесів (але лише як початку загальної коренізації, що почалася пізніше), акценти діяльності та ролі "Просвіт" дещо змістились. У 1918 р. у "Статут Товариства "Просвіта" в м. Луцьку на Волині" [5] наголошується на такі моменти: "Ширення освіти й національної самосвідомості серед українського народу та ознайомлення його із здобутками рідної культури, що витворилися на протязі історії України (український архітектурний стиль, національна одяга, орнамент, предмети побуту, хатня обстановка і т.д.)" [5, п.2.А]; "Оборона культурних, правних і економічних інтересів української людності" [5, п.2.Б]; "...оборона інтересів українського люду перед громадськими організаціями через своїх представників і пресу" [п.2.Б/б]; "У склад товариства входять українці, що бажать та можуть працювати на ґрунті національної самосвідомості" [5, п.3].

Але до кінця 1918 р. виникла потреба централізованого управління всіма культурно-освітніми громадськими організаціями України і Волині зокрема, оскільки некерівані українізаційні процеси загрожували вийти з-під контролю Радянської влади та значно послабити її